

Səməd Vurğun - Şair və Dramaturq (1906-1956)
90 İllik Yubiley
Şairin Oğlu Vaqif Səmədoğlu

Mənbə: Azərbaycan International jurnalı - Aİ 4.1 (Yaz 1996)
© 2002. Azərbaycan International

Sol: Vurğun həyat yoldaşı Xavərlə (1930-cu illər).
Sağ: Səməd Vurğunun büstü.

Səməd Vurğun kim idi? Mənim üçün o, ata idi. Mən onun üç övladının içərisində ən kiçiyi idim. Azərbaycanlılar Vurğunu şair, dramaturq, akademik, SSRİ Ali Sovetinin sədri, Azərbaycan parlamentinin üzvü, Moskva Dövlət Universitetinin fəxri doktoru, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının katib müavini, Sovet Sülh Komitəsinin üzvü, Bakı Yazıçılar İttifaqının prezidenti və nəhayət iki dəfə həm Stalin həm də Lenin mükafatlarına layiq görülmüş bir şəxs kimi tanıyır. O, şeirlərini Stalinin iştirak etdiyi məclisdə söyləməyə və Uinston Çerçilin şərafinə onun qarşısında badə qaldırmağa nail olmuş Azərbaycan şairi və dramaturqu olmuşdur. Və əlbəttə ki, insanlar onu həm də vəhşi quş ovçusu kimi tanıyır.

Şəkil: Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 15-ci il dönümü, 1936-cı il. Səməd Vurğun (3-cü sıra: soldan birinci); Stalin də yubileydə iştirak edir (açıq rəngli kostyumda). Birinci sıra: kolxoz işçiləri və fəhlələr.
Şəkil: Səməd Oğlu və Vuğunun Ev Muzeyi.

Azərbaycanlılar heykəl ucaltmağı sevirlər. Onların ucaldığı heykəllərin çox hissəsi şairlərə və dramaturqlara həsr olunmuşdur. Bəziləri isə atamın xatirəsinə ucaldılmışdır. Belə heykəllərdən biri Bakıda Dəmiryol Vağzalının qarşısında, digəri isə Axundov Milli Kitabxanasının piştağında ucalır. Əliyərbəyov küçəsi 4-də qoyulan büst həmin binanın indi onun muzeyə çevrilmiş evinin olduğuna dəlalət edir. Onun anadan olduğu Salahlı kəndində və həmçinin Biləsuvar rayonunun mərkəzində böyük rus şairi Puşkinin heykəlinin yanında da onun şərəfinə ucaldılmış heykəl var. Biləsuvar vaxtı ilə Puşkinin adını daşıyan Azərbaycan rayonuudur. Atam Puşkinin o dövrün ən görkəmli əsəri sayılan “Yevgeniy Onegin” poemasını (1833) tərcümə etmişdir. Atamın rus dilindən azərbaycan dilinə tərcüməsi elə məhəbbət və bacarıqla edilmişdi ki, bu ona “Böyük Puşkin Medalı”-nı qazandırdı. Beləliklə, bu iki heykəl dünyanın hər hansısa bir yerində yanaşı dayanmağa layiqdirlər.

Vurğun dünyasının simvolu: Ovçuluq və musiqi.
Şəkil: Vurğunun Ev Muzeyi.

Səməd Vurğun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bir səhifədir. Bunu yalnız onun oğlu olduğuma görə demirəm. O, möcüzəli istedadla malik idi. Onun poeziyası səmimiyyətinə və orijinallığına görə oxucuların qəlbinə hakim kəsilmişdi. Əsərləri musiqilidir; siz bunu hətta onun Stalinin şərəfinə yazdığı əsərlərində də hiss edə bilərsiniz. Bütün bu dediklərimdən başqa ümid edirəm ki, o, böyük şair və qeyri-adi insan kimi xatırlanacaqdır.

Şəkil: Səməd Vurğun yazıçılarla birlikdə (1940). Birinci sıra: Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun, Rus şairi, Nigar Rəfibəyli (Yazıçı Anarın anası), Rus yazıçısı, Mirvarid Dilbazi. İkinci sıra: Əhməd Cəmil, Məhəmməd Rəhim and Osman Sarıvəlli.

Şəkil: Dövlət Milli Arxiv.

Əfsanələr

Atamın adı ətrafında çoxlu hekayətlər dolaşır. Onların bəziləri həqiqət, bəziləri mübaliğə, bəziləri isə tamamilə absurddur. Bu hekayələrdən bəziləri hətta o 1956-cı ildə vəfat etməmişdən qabaq yaranmağa başlamışdır. Məsələn, birini misal gətirim. Mən bir çox Azərbaycan kəndlərinə səyahət edərkən orada mənə belə bir rəvayət danışmışlar: “Bir dəfə Səməd Vurğun bizim kəndə ov etməyə gəlmişdi və birdən onun maşını palçığa batıb qaldı. Bir traktor maşını çəkərək çıxarmağa kömək etdi. Səməd Vurğun buna görə sonra həmin sürücüyə bir ov tüfəngi hədiyyə etdi.” Mən bu hekayəni bəlkə də 50 dəfə eşitmişəm, amma təbii ki, bu hadisə yalnız bir dəfə baş verə bilərdi.

Onun təhsili ətrafında da belə əfsanələr mövcuddur. Bəziləri deyir ki, o çox inanılmaz təbii istedada malik olsa da təhsili olmayıb. Bu da həqiqət deyil. Atam 5-ci sinfi anadan olduğu Salahlı kəndində bitirir, sonra isə təhsilini davam etdirmək üçün Qazax seminariyasına (Azərbaycanın Şimal Şərqində orta məktəb) göndərilir. Onu ora 1918-ci ildə xalası Ayşə xanım aparır, amma məktəbin direktoru onu görəndə belə deyir: “Ayşə xanım, bu oğlan burada oxuya bilməz. O, çox zəifdir. Xəstə görünür.” O vaxt 11 yaşlı olan atam bunu eşidən kimi öz gözəl yaddaşını nümayiş etdirmək üçün Müqəddəs Qurandan misralar deməyə başlayır və təbii ki, bundan sonra onu məktəbə qəbul edirlər. Az sonra o, məktəbdə ən zəhli şagird kimi tanınır. Məktəbdə oxumaqdan əlavə o saz, tar və skripka kimi musiqi alətlərində çalmağı öyrənir və dram dərnəklərində çox fəal iştirak edir. Şübhəsiz bunların hər ikisi sonralar onun ədəbi fəaliyyətinə öz təsirini göstərmişdir.

O, təhsilini Bakı Pedaqoji Universitetində və Moskva Dövlət Universitetində davam etdirmişdir. Atamın dərslərə vaxtılı-vaxtında davam etməsini və mühazirələrdən qeydlər götürməsini təsəvvür etmək mənim üçün çox çətindir, amma bilirəm ki, o çox dərin mütaliə edirdi. Kant, Şopenhauer, Hegel, Marks və Engelsin fəlsəfi əsərlərini oxuyardı və ədəbiyyatı yaxşı bilirdi. O, müstəsna olaraq çox gözəl bildiyi rus dili vasitəsilə dünya ədəbiyyatından çox xəbərdar idi.

Rus dilini çox gözəl bilməsinə və cəmiyyətdə malik olduğu nüfuza baxmayaraq atam bizi - uşaqlarını rus deyil, məhz Azərbaycan məktəblərinə göndərmişdi. Elə buna görə də millətçi adlandırılaraq tənqid edilirdi. Ancaq o həmişə deyərdi: “Mən şairəm. Uşaqlarım əsərlərimi tərcümədən oxumalı olsaydılar, bu mənim üçün bədbəxtçilik olardı.”

Atam və bir çox digər yazıçılar əsərlərinin çap olunması naminə “lokomativ şerlər” adlanan əsərlər yazırdılar. “Lokomotiv” Sovet ideologiyasından götürülmüşdür. Bu sosializmin aparıcı qüvvəsini lokomotiv kimi aydınlaşdıran bir anlayışdır. Poeziyada isə bu o demək idi ki, əgər sən sevdiyən bir şəxsə aid nəsə yazırsansa, onda onun çap olunması üçün gərək Stalinə və ya Leninə aid də nəsə yazmalı idin. Hətta məhəbbət haqqında yazanda belə gərək Sovet ideologiyasını təbliğ edəydin.

Müasir yazıçı Anarın atası Rəsul Rza 30-cu illərin ortalarında bu ideologiyanın əleyhinə şerlər yazaraq onu Cim Lenni adlı bir zənci amerikalı yazıçının əsərlərinin tərcüməsi kimi nəşr etdirirdi. Ancaq əslində belə bir yazıçı mövcud deyildi. O, bu adı öz şerlərini gizli çap etdirmək üçün özündən uydurmuşdu. Bu gün artıq Bakıda Amerika Birləşmiş Ştatlarının səfirliyi var və əlbəttə ki, belə işləri etmək qeyri-mümkündür. Amma 30-cu illərin ortalarında Sovet İttifaqı çox qapalı bir ölkə idi və heç kim faktları yoxlamırdı.

Biz əslində Azərbaycanda disident şairlərin olduğunu deyə bilmərik. Yalnız Moskva və Leninqradda belə yazıçılar ola bilərdi, çünki onlar xarici səfirliklər və jurnalistlər vasitəsilə dünyaya çıxış əldə edə bilirdilər. Bakıda isə biz sistemə qarşı çıxmağa çalışsaydıq, onda bizi yer üzündən yox edərdilər. Hökumət məmurları evlərimizdə narkotik maddə və ya ABŞ dolları “tapardı.” Şerlərimizə görə yox, başqa cinayətlərə görə həbs edilmiş olardıq.

Çoxlarımızın edə biləcəyimiz yəganə iş 50-ci və 60-cı illərdə azad nəzmi sınaqdan çıxarmaq oldu. Buna özlüyündə protest, standard ədəbiyyat formasından yayınma kimi yanaşılırdı. Əsərlərinin nəşr olunmasını istəyirdinsə, məzmunundan yayına bilməzdin. Misal üçün, mən özüm insanın yalnızlığı ilə bağlı çoxlu şerlər yazmışam, ancaq Sovet insanı yalnız ola bilməzdi. Mən həyatın çətinliklərindən yazmışam, amma Sovet həyatı çox xoşbəxt göstərilməli idi. Bütün bunlara görə mənim yalnız iki kiçik şerlər kitabım nəşr olundu (1968-1972). Halbuki, bu mənim işlərimin yalnız 10%-dir. Hazırda 3 kitabım nəşrə hazır vəziyyətdədir. Bu gün bizdə senzura yoxdur, amma əvəzində maliyyə çətinliyi var.

Hər bir yazıçı üçün nə vaxt və harada yazmasından asılı olmayaraq əsas problem sağ qalmaq məsələsidir. Biz sağ qalmaq istəyirik. Biz dilimizin yaşamasını istəyirik. Biz şerlərimizin çap olunmasını və insanlar tərəfindən oxunmasını istəyirik.

Atamın da şerləri tənqiddə məruz qalırdı. Məsələn, Bağırov (Stalinin Azərbaycanda Partiya katibi) atamın “Aygün” poemasını xoşlamırdı, çünki oradakı qəhrəman ailəsi dağılmış miskin bir içki düşkünü kimi göstərilmişdi. Atam əsərin sonunda həyat yoldaşının təsiri ilə qəhrəmanın düzgün yola qayıtmasını izah etməyə çalışmışdı. Bağırov isə onun ilk növbədə niyə içdiyini bilmək istəyirdi. Onda atam ona demişdi ki, bu halda əsər fərqli süjet xəttinə malik tamamilə fərqli bir poema olardı və əgər Bağırov istəyirsə o, bunu da yazı bilər. Atamın 1953-cü ildə həbs olunacağı güman edilirdi və çox güman ki, əgər Stalin vəfat etməsəydi və onun ardınca Bağırov həbs olunmasaydı belə də olacaqdı.

Əslində bu atamla bağlı ən böyük sirlərdən biridir. Belə böyük, istedadlı bir şair 1937-ci il Stalin repressiyasından necə canını qurtara bilirdi? Bu barədə də onun ətrafında sözsöhbət dolaşır. Bəziləri deyir ki, atam kimisə satmış və bu yolla da özü təhlükədən canını qurtarmışdır. Başqa bir fərziyyəyə görə o, təhqiqat zamanı özünü elə cürətli aparmışdı ki, heç kim onun əleyhinə hökm çıxarmağa cəsərət etməmişdi. Digərləri isə deyirlər ki, onun həbs olunması bütün azərbaycanlıların etirazına səbəb olardı.

Bəzilərinə görə isə ən istedadlı olanlar “təmizlənmiş” yerdə qalanlar isə sağ qalmışlar. Bu heç də həqiqət deyil. Əgər belədirsə, onda rus şairi Mandelstam repressiyaya məruz qaldığı halda, Boris Pasternak niyə görə sağ qalmışdır. Ona görə yox ki, Pasternak Stalin haqda şerlər yazmışdır. Mandelstam Stalinin adını poeziyaya gətirən ilk şəxs olmuşdur. Kimin həbs olunub olunmaması haqda elə bir standard tələb yox idi. Azərbaycanda Hüseyn Javid və Mikayıl Müşfiq kimi böyük şairlər həbs olunmuş, ancaq Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm və onlarla digər şairlər isə sağ qalmışdılar.

Anamın bu barədə öz fikirləri vardır. Onun fikrincə atamın həbs olunmamasının səbəbi vəzifəli qohumlarının olması idi. Anamın böyük qardaşı, dayım Ağabəy, Bağırovun müavini olduğu “Qızıl Partizan Təşkilatı”-nın rəhbəri idi.

Ancaq atamın sağ qalması haqda mənə söylənilən daha çox həqiqətə uyğun mülahizə mən 1971-ci ildə Moskvada olarkən tanınmış rus şairi və yazıçısı K. Simonovun mənə söylədiyi fikirdir. Digər diktatorlar kimi Stalin də öz fenomenal yaddaşını nümayiş etdirməyi sevirdi. Əminəm ki, hər dəfə Bağırov onun qəbuluna getdikdə o Bakıda atamın nə etdiyi haqda sorğu-sual edirmiş. Ola bilsin ki, Stalinin eqoizmi atamı bütün hədə-qorxulardan və hətta ölümdən xilas etmişdir.

1936-cı ildə Sovet İttifaqının yaranmasının 15-ci ildönümü ilə əlaqədar Stalinin də iştirak etdiyi Kremldə keçirilən məclisə atam da Stalinin şəərəfinə yazdığı şeri söyləmək üçün dəvət olunmuşdu. Atam şeri söyləyib qurtardıqdan sonra o hələ səhnədən enməmiş Stalin ona müraciət edir.

“Səməd sənın adın, Vurğun isə familiyandır. Elə deyilmi?” deyə Stalin soruşmuşdu.

“Xeyr, yoldaş Stalin,” atam cavab vermişdi. “Vurğun mənım təxəllüsümdür.”

“Onun mənası nədir?”

“Vurulan, sevən şəxs.”

“Qıza vurulan?”

“Xeyr, vətəninə vurulan,” atam cavab vermişdi.

Həmin söhbətin lent yazısı bu gün də Səməd Vurğunun ev muzeyində saxlanılır. Ancaq əslində həqiqət ondan ibarət idi ki, atam həmin təxəllüsü həqiqətən də ilk dəfə bir qıza bəslədiyi nakam sevgidən sonra götürmüşdü. Belə ki, atam Stalinə ağ yalan demişdi. Növbəti gün Stalinə orden və medallarla təltif olunacaq azərbaycanlıların siyahısı verilmişdi. Atam da “Qızıl Əmək Bayrağı Ordeni” ilə təltif olunmalı idi. Amma Stalin onun adının üstündən xətt çəkmiş, əvəzində isə atamı ən yüksək mükafat sayılan “Lenin

Ordni” ilə təltif etmişdi. Beləliklə ola bilsin ki, illər öncə Simonovun mənə dediklərində müəyyən bir məntiq var idi.

Digər tərəfdən də mən Stalinin ölümündən sonra Bağırovun məhkəmə zamanı məhkəmə zalında söylədiklərini heç vaxt unutmam. Ondan Səməd Vurğunu niyə görə həbs etmədiyini soruşdular və o “Əgər bunu etmək istəsəydim, uzun illər bundan qabaq edərdim.” deyə cavab vermişdi. Məncə bu sözlərdə də həqiqət var. Atamın nə üçün həbs olunmamasının səbəbini bilən olacaqmı? Çox güman ki, tarixi hadisələrə təsir edən bir sıra ünsürlər var. Ancaq atamın ömrü çox qısa oldu. O, 50 yaşında ciyər xərcəngindən vəfat etdi, təxminən 40 il bundan əvvəl.

Müstəqillikdən Bu Yana

1989-1991-ci illər arasında hələ müstəqillik əldə etməməyimizə baxmayaraq, Bakıda güclü milli azadlıq hərəkatı prosesləri gedirdi. Çox mürəkkəb bir dövr idi. Azərbaycanlılar oyanır, Sovet İmperiyası parçalanır və ermənilər çox aqressiv olmağa başlayırdılar. Bakıda və digər şəhərlərdə müxtəlif heykəllər, xüsusilə Lenin, Kirov (1920-ci ildə Bakıya gələn Sovet Ordusunun rəhbəri) və Şaumyanın (Azərbaycana ilk Sovet Hökumətini gətirən 26 Bakı Komissarlarının rəhbəri) heykəlləri dağıdılmağa başlanırdı.

Sözün düzü məni dəhşətli qorxu hissi bürümüşdü. Qorxurdum ki, insanların qəzəb və hiddətlərinin qızğın vaxtında həmin heykəllərlə yanaşı bizim böyük yazıçı və bəstəkarlarımızın, xüsusilə də “Sovet” xadimləri kimi münasibət bəslənilən Üzeyir Həbibbəyov və atamın heykəllərini də uçurub yerlə yeksan etsinlər. Çinin “Mədəni İnqilab”ının təkrar olunacağından qorxurdum. Bu yalnız şəxsi faciə deyil, həmçinin azərbaycanlıların böyük ədəbiyyat vurğunları kimi nüfuzuna xələl gətirə bilərdi. Xoşbəxtlikdən bu heykəllər qorunub saxlandı.

Atamdan danışarkən onun işinin və həyatının ayrılmaz bir tərəfini də yad etməliyəm – anamı nəzərdə tuturam. Atam anam Xavər Mizəbəyova ilə 1933-cü ildə tanış olmuşdur. Böyük qardaşım Yusif Səmədoğlu 1935-ci ildə anadan olmuşdur. O da yazıçı və parlamentin üzvüdür. Bacım Aybəniz 1937-ci ildə dünyaya gəlib. Bacım atamın sevimlisi idi. Atamda ona qarşı güclü bir məhəbbət hissi vardı. Yəqin ki, bu onun öz bacısının olmaması, anasını isə körpə vaxtı itirməsi ilə bağlıdır.

Sonra isə 1939-cu ildə mən dünyaya gəlmişəm. Mən doğulandan bir neçə saat sonra atam anama “Vaqifdir oğlumuzun adı, o olacaqdır şər ustadı” misraları ilə başlayan bir məktub-şər göndərmişdi. Bu əslində bir zarafat idi - atam məni doğulan andan şair təyin etmişdi. Lakin tale elə gətirdi ki, yazıçılıq doğrudan da həyatda mənə ən zövq verən peşayə çevrildi.

Atam haqqında daha nə deyə bilərəm? Mən onun şerlərinin Azərbaycan İnternəşnl jurnalının nömrələrinin birində nəşr olunduğunu görsəm, özümü çox xoşbəxt hesab edərdim. Poeziyanı hər hansı bir xarici dilə tərcümə etmək həmişə çətin olur. Bilmirəm bu fikirlər ingilis dilinə necə tərcümə oluna bilər, amma mən Vurğunun həqiqətdə

olduğu kimi tanınmasını istərdim - məhəbbət və həmçinin Stalin haqqında yazmış bir şair kimi.

İnanıram ki, tarix Vurğunu poeziya vasitəsilə ədəbi Azərbaycan dilinin inkişaf etdirilməsinə kömək edən bir şair kimi xatırlayacaqdır. Azərbaycan dili yaşadığıca, atamın poeziyasının da oxunacağına və seviləcəyinə heç şübhəm yoxdur. Ən əsası elə budur.

Məqalə Jalə Qəribova tərəfindən tərcümə edilmişdir. Vəqif Səmədoğlunun şeirləri Fərhad Mustafayev, Səməd Vurğunun şeirləri isə Ualter Mey və Zeydulla Ağayev tərəfindən tərcümə olunub.

Tərcümə: Ülviyyə Məmmədova

Yoxladı: Gülnar Aydınmirova

Redaktə etdi və veb üçün hazırladı: Aynurə Hüseynova